

УДК: 330.1(477)

Петрушевська В.В., к.держ.упр., доцент
Донецький державний університет управління

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ ТА ФОРМУВАННЯ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ

В статті узагальнено науково-теоретичні підходи до визначення сутності економічної та фінансової безпеки. Проаналізовано основні тенденції, напрямки і загрози глобальних економічних і політичних процесів. Узагальнено наявні в міжнародній практиці підходи до формування захисних механізмів.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, фінансова безпека, класифікація загроз, джерела загроз

Petrushevska V.V.

STATE FINANCIAL SECURITY: THREATS AND CLASSIFICATION OF DEFENSE MECHANISMS

The article deals with current issues of financial security as the most important subsystem of the economic security of Ukraine. Overview of scientific and theoretical approaches to determining the nature of economic security, examines the concept of financial security and the theoretical bases of management.

The main trends, directions and threats of global economic and political processes are analyzed. Overview of existing in international practice approaches to formation of protective mechanisms.

The conclusion about the main directions of development strategy to ensure financial security of national economy is drawn. The main attention is paid to use of instruments of the regulation, appropriate to the new purposes of economic development; increase of efficiency of the financial regulation aimed at the considering of changes of external and internal factors of development; overcoming of disproportions of economic development, that promotes the stability of economic growth; long-term policy of growth of savings and investments; balance of the budgetary system and the budgetary strategy; improve of tax discipline and take into consideration the budgetary safety with introduction of changes in the tax legislation.

Key words: national security, economic security, financial security, classification of threats, sources of threats.

Петрушевская В.В.

ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА: КЛАССИФИКАЦИЯ УГРОЗ И ФОРМИРОВАНИЯ ЗАЩИТНЫХ МЕХАНИЗМОВ

В статье обобщены научно-теоретические подходы к определению сущности экономической и финансовой безопасности. Проанализированы основные тенденции, направления и угрозы глобальных экономических и политических процессов. Обобщены существующие в международной практике подходы к формированию защитных механизмов.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, финансовая безопасность, классификация угроз, источники угроз

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В Україні за роки незалежності відбувався складний процес перетворення як політичної, так і економічної систем. З переходом до ринкової економіки різко розширилося коло проблем, пов'язаних з питаннями забезпечення економічної та фінансової безпеки.

Глобалізаційні процеси, що відбуваються у сучасному світі, призводять до зростання залежності національних економік від світової системи й супутніх їй зовнішньоекономічних загроз. Крім того, існують внутрішні загрози безпеки держави, під якими розуміють: нездатність до самозбереження й саморозвитку, слабкість інноваційного початку в розвитку, неефективність системи державного регулювання економіки, невміння знаходити розумний баланс інтересів при подоланні протиріч і соціальних конфліктів. Невизначеність і ризику, характерні для ринкової економіки в цілому, приймають небезпечний характер в умовах економічних спадів.

З урахуванням умов і реальної ситуації в українській економіці, проблеми економічної

та фінансової безпеки, роль державного регулювання, пошук методів і напрямків захисту економіки України як ніколи гострі й актуальні й мають потребу в нових дослідженнях і виробленні науково обґрунтованих рекомендацій їхнього розвитку й удосконалення в процесі реалізації.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питанням економічної та фінансової безпеки присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких: Шлемко В.Т., Бінько І.Ф., Білопольський М.Г., Кісельов В.Д., Олейников Е.А., Белов О.Ф., Пендюра М.М., Пастернак-Таранушенко Г.А., Мішина І.Г., Власюк О.С., Богданов І.Я., Іларіонов А.Н., Афонцев С.А. та ін. Незважаючи на значну кількість наукових праць, є низка проблем, які висвітлюються недостатньо, зокрема потребують подальшого розвитку дослідження щодо конкретизації сутності категорії «економічна безпека», ролі державного регулювання, пошуку методів і напрямків захисту економіки України від загроз економічної безпеки.

Цілі статті. Метою дослідження є розкриття сутності економічної безпеки, узагальнення наявних в літературі підходів до класифікації загроз фінансової безпеки та підходів до формування захисних механізмів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Нормативно-правова основа забезпечення економічної безпеки нині в цілому створена і складається з кількох рівнів правових актів: Конституції України, базового Закону «Про основи національної безпеки України», статутних і галузевих законів, підзаконних нормативних актів, а також деяких політико-правових документів декларативного характеру.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» [1], економічна безпека є складовою національної безпеки держави. Нормативний документ, що дає визначення економічній безпеці – Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 року №60. Так, відповідно до цього документу, економічна безпека - це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [2].

Посилення інтересу до економічної безпеки з боку вчених, державних службовців, політиків, підприємців пов'язано з визнанням пріоритетної ролі, яку відіграє економіка в забезпеченні внутрішньої і зовнішньої безпеки країни, у формуванні ефективної державної стратегії і політики, що стимулює економічне зростання.

Поняття «економічна безпека» характеризується складною внутрішньою структурою, що підтверджується різноманітним поглядів щодо його визначення серед вчених-економістів. Економічна безпека безпосередньо пов'язана зі станом стабільності держави, і, знаючи закономірність цього взаємозв'язку, можна діагностувати стан і направити певним чином розвиток держави, використовуючи ефективну модель державного управління. При нормальних умовах економічні загрози є зворотною стороною економічного виграшу й звичайною умовою діяльності в ринковому конкурентному середовищі [3]. Держава є головним суб'єктом національної безпеки в економічній сфері й здійснює свої функції в зазначеній сфері через органи законодавчої й судової галузей влади [4].

Олейников Е.А. розглядає поняття «національна економічна безпека» як «стан економіки й інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально-спрямований розвиток держави в цілому, достатній економічний і оборонний потенціал держави, навіть при найбільш неприємних варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх інтересів» Економічна безпека як одна зі складових національної безпеки відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю держави, її військово-економічним потенціалом і національною безпекою. При цьому матеріальною основою економічної безпеки є незалежний рівень розвитку продуктивних сил [5].

Пендюра М.М. зазначає, що економічна безпека держави є не тільки однією з найважливіших складових цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних інтересів, а й вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів [6].

Богданов І.Я. вважає, що економічна безпека – це стан економіки країни, що по об'ємних і структурних параметрах достатньо для забезпечення існуючого статусу держави,

його незалежного від зовнішнього тиску політичного й соціально-економічного розвитку [7].

Пастернак-Таранушенко Г. дещо розширює дефініцію економічної безпеки, зазначаючи, що «економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців» [8].

Іларіонов А.М. розглядає «економічну безпеку» як «...таке сполучення економічних, політичних і правових умов, що забезпечує в довгостроковій перспективі виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом» [9]

Власюк О.С., досліджуючи проблеми економічної безпеки, зазначає, що вона має розглядатися як складна поліструктурна наука, яка, за аналогією з безпекою екологічних, біологічних, технічних систем тощо, є наукою про безпеку (точніше – «життєздатність») соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [10].

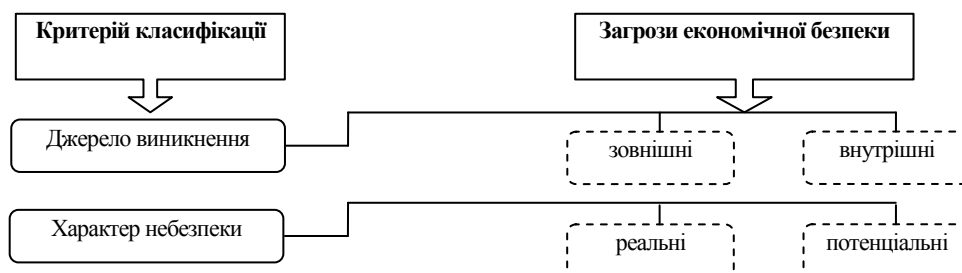
Сутність національної економічної безпеки у визначенні Афонцева С.А., полягає в «...стійкості національної економічної системи до ендегенних і екзогенних шоків економічного або політичного походження, що проявляється в її здатності нейтралізувати потенційні джерела негативних шоків і мінімізувати збиток, пов'язаний з шоками, що реально відбулися» [11].

В наукових колах економічна безпека розглядається на різних рівнях: державному, регіональному, на рівні господарюючого суб'єкта й на рівні особистості. Історично й логічно проблема економічної безпеки пов'язана зі становленням і розвитком державності, усвідомленням націями своїх економічних інтересів. В основі загроз економічної безпеки лежать рушійні сили, здатні породити небезпеку або привести до збитку. Джерела загроз економічної безпеки - умови і фактори, які деформують систему. Ці джерела можуть бути природними, техногенними, соціальними, економічними, політичними й ін. Існує безліч факторів ризику, небезпек, загроз і інших деструктивних обставин, які можуть вплинути на результати фінансової політики держави. Залежно від умов розвитку значимість тих або інших факторів може змінюватися. Всі фактори ризику, небезпеки й загрози можуть бути згруповані по різних класифікаційних ознаках (рис. 1).

Відповідно до даної класифікації, передбачувані загрози виникають за певних умов. Вони відомі з історичного досвіду й результатів реалізації державної економічної політики минулого, вчасно виявлені й узагальнені економічною наукою. Непередбачені небезпеки й загрози виникають раптово, зненацька, уперше. Вони, як правило, пов'язані з непередбаченими діями третіх осіб, зміною правового поля, несподіваною деформацією соціально-економічної або політичної ситуації, форс-мажорними обставинами й т.д. Завдання полягає у тому, щоб вчасно виявити ці небезпеки або загрози й послабити їхню негативну дію.

Об'єктивні загрози економічної безпеки (стан фінансової й економічної кон'юнктури, наукові відкриття, форс-мажорні обставини й т.д.) виникають без участі органів влади, не залежні від прийнятих ними рішень, дій. Їх необхідно розпізнавати й обов'язково враховувати в управлінських рішеннях. Суб'єктивні загрози породжені навмисними або ненавмисними діями людей, різних органів і організацій (конкуруючих або тих, що співпрацюють між собою). Тому і їхнє запобігання багато в чому пов'язане із впливом на суб'єктів економічних відносин.

Таким чином, оцінка й класифікація загроз економічної безпеки різнобічна й різноманітна. Зовнішні (екзогенні) загрози пов'язані з несприятливими процесами в економіці (міжнародні валютно-фінансові відносини, торгівля, ринок капіталу).

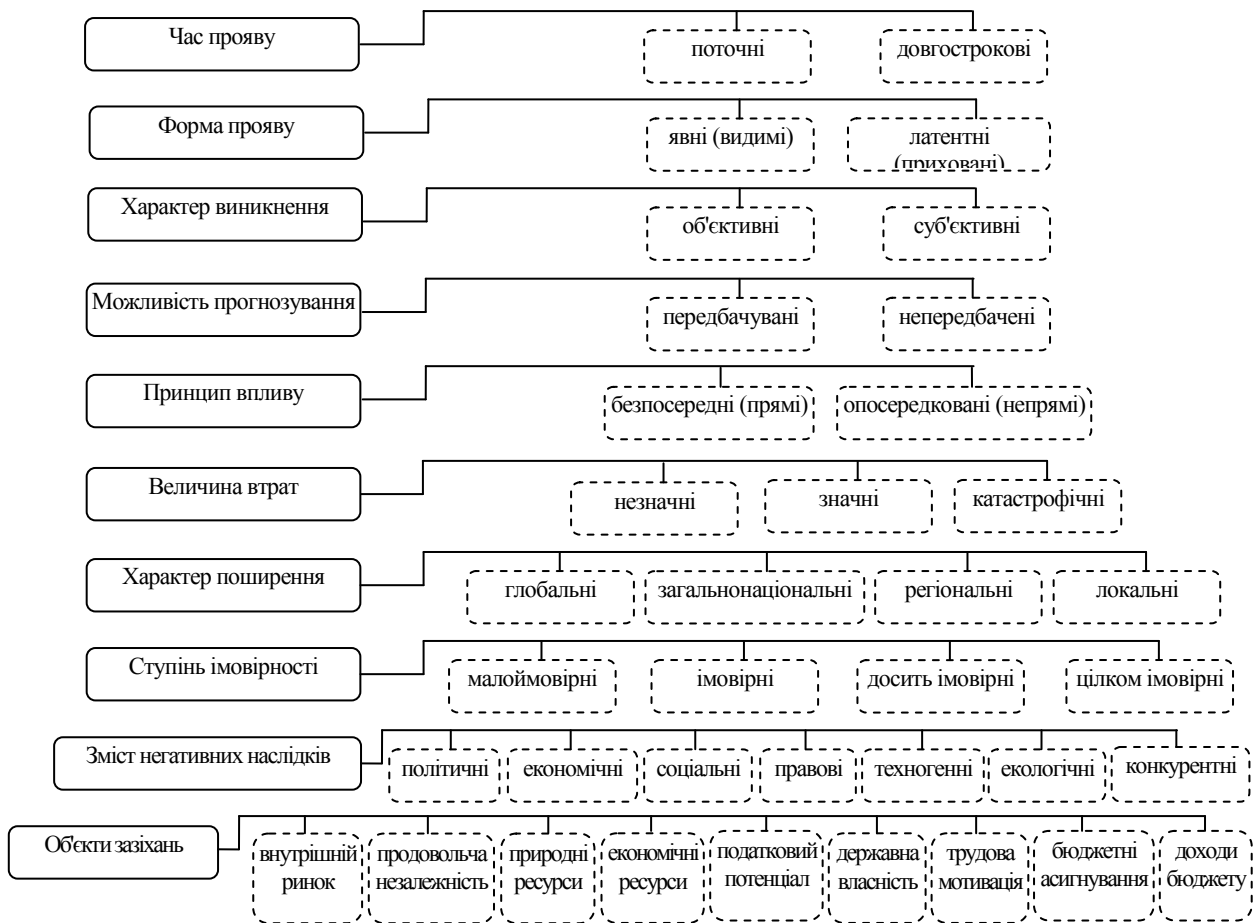

Рис. 1. Класифікація загроз економічної безпеки держави за факторами ризику

До зовнішніх віднесені: загрози втрати конкурентних переваг у стратегічно важливих галузях; загрози, обумовлені низьким рівнем економічного потенціалу й конкурентних позицій на світовому ринку; загрози, обумовлені геополітичним положенням країни (агресія, військово-політичні конфлікти, тероризм і т.п.); загрози, обумовлені економічною експансією домінуючих економік і військово-політичних союзів; загрози, обумовлені імпортною інтервенцією на внутрішні ринки стратегічно важливих товарів і послуг.

Внутрішні фактори пов'язані з діяльністю органів державної влади, макроекономічною й мікроекономічною нестабільністю ринкової економіки. Вони обумовлені тими процесами, які виникають у ході реалізації економічної політики держави. Це, насамперед, якість ухвалених рішень органами влади й механізм їхнього виконання (бюджетна й податкова дисципліна, дотримання законодавства та ін.). До внутрішніх (ендогенних) віднесені: загрози, обумовлені нераціональною економічною політикою держави у відношенні детермінант конкурентних переваг, що знижує рівень конкурентоспроможності країни; загрози, обумовлені нераціональною галузевою й регіональною структурою ВВП; загрози, обумовлені недосконалістю інституціонального середовища відносно екології й нераціональною економічною політикою у відношенні екстерналій, що виникають у процесі економічної діяльності; загрози, обумовлені відсутністю або недостатнім обсягом стратегічних резервів; загрози, обумовлені нераціональною економічною політикою держави відносно соціальної сфери, що викликає високий рівень бідності, криміналізації й соціальної напруженості в суспільстві.

Крім цього, розрізняють: реальні загрози, що вже виникли, й потенційні, які можуть відбутися в результаті яких-небудь змін; загрози у вигляді цілеспрямованих дій

одного суб'єкта проти іншого або стихійні як результат випадкових явищ; загрози безпосередні, які прямо викликають негативні процеси й опосередковані, виникаючи при здійсненні додаткових дій.

За часом прояву загрози діляться на поточні (регулярні), що породжують небажані зміни протягом короткого часу, і довгострокові, які можуть викликати небажані явища через тривалий проміжок часу.

Для успішного розвитку держави особливу значимість мають соціально-економічні фактори. До таких факторів можна віднести: стан фінансування різних сфер життєдіяльності суспільства на державному й регіональному рівнях, економічний потенціал та ін.

Фінансова безпека як частина економічної безпеки має загрози, пов'язані саме із фіскальною та монетарною політикою (рис. 2). Загрози фінансової безпеки також логічно розділити на внутрішні й зовнішні.

Зовнішні загрози пов'язані, насамперед, із процесами глобалізації й інтернаціоналізації світової економіки й світових фінансових ринків.

Зовнішні загрози обумовлені протидією політичних і економічних інтересів взаємодіючих на світовій арені торговельних партнерів, а також загостренням глобальних екологічних проблем. Безумовно, ці загрози стають реальністю при прояві несприятливих, негативних для національної економіки, тенденцій (наприклад, при падінні світових цін для країн-експортерів). При цьому зовнішні фактори можуть підсилювати або послабляти дію внутрішніх загроз, і навпаки.

Небезпека інтеграційних процесів для економіки країни полягає в тому, що позитивний і об'єктивно необхідний процес «відкриття» економіки для інших країн може супроводжуватися ослабленням економічної самостійності держави, деградацією його технологічного й промислового потенціалу.

До зовнішніх погроз в економічній сфері відносяться також обмеження присутності країни на закордонних ринках і її витиснення з них; блокування доступу до передових технологій; неконтрольований вивіз капіталу й окремих стратегічно важливих сировинних товарів і т.д.

Що стосується внутрішніх загроз, то вони визначаються економічним потенціалом країни, економічною кон'юнктурою, станом бюджетно-податкової системи, фінансовою політикою. Розглянемо деякі аспекти внутрішніх загроз фінансової безпеки. Фінансова (платіжна) дисципліна платників.

Серйозною загрозою економічної безпеки держави є стан фінансової (платіжної) дисципліни платників. Серед причин несвоєчасних розрахунків з бюджетом виділяють: діючий порядок черговості заліку платежів у бюджет; наявність дебіторської заборгованості; проведення бартерних товарообмінних операцій; несвоєчасне повернення фінансовими органами зайво внесених платежів; відшкодування фінансовими органами належних платникам сум ПДВ із державного й місцевого бюджетів. На погіршення фінансової дисципліни негативно впливає механізм нарахування пені й штрафних санкцій і інші недосконалості законодавства.

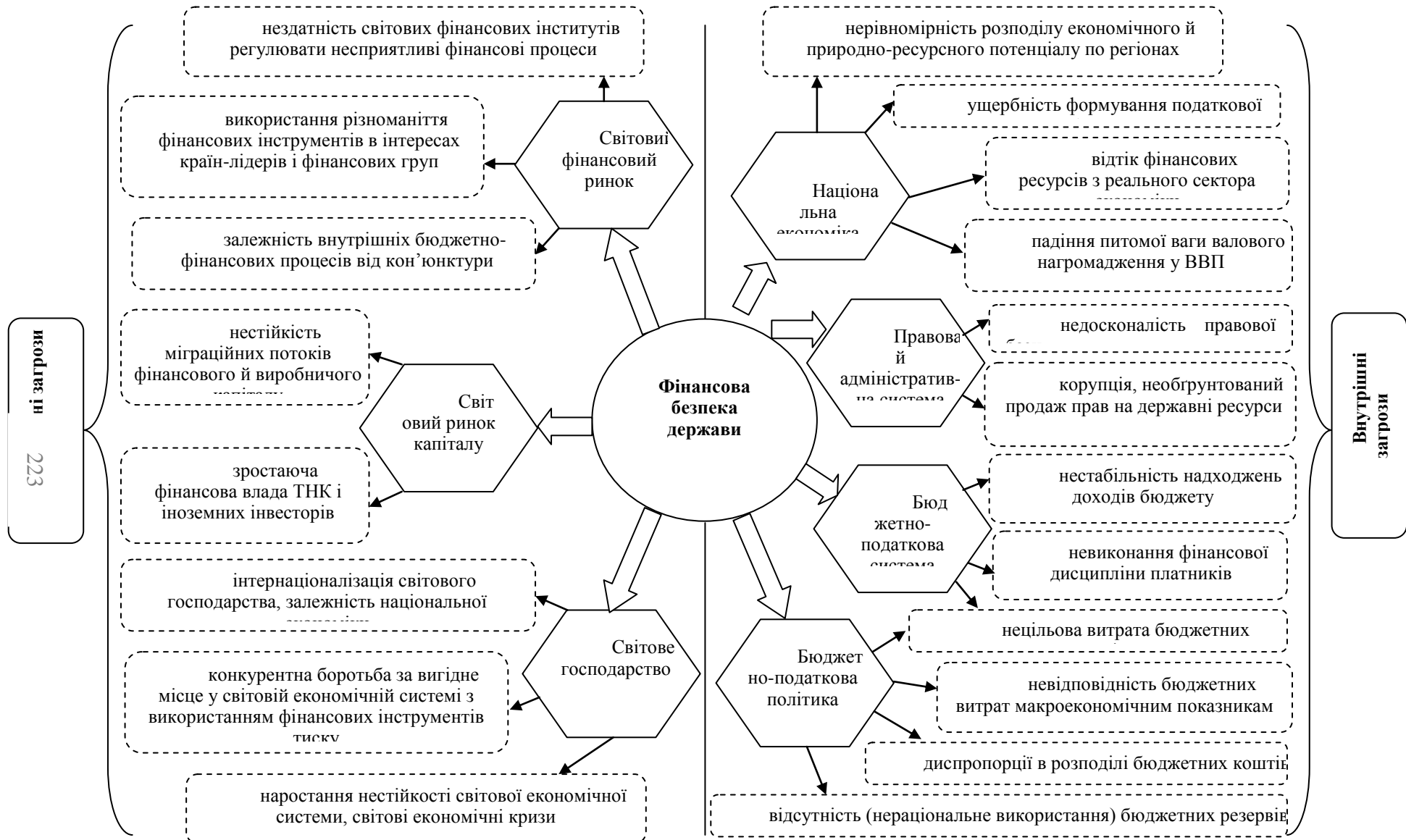

Рис. 2. Зовнішні й внутрішні загрози фінансовій безпеці національної економіки

Нецільова витрата бюджетних коштів.

Велику загрозу економічної безпеки нашої країни представляє нецільова витрата бюджетних коштів. У ході перевірок використання бюджетних коштів виявляються тисячі порушень, а також численні порушення у використанні бюджетних позик і кредитів. У цьому зв'язку різко зростає роль державного фінансового контролю й відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

Невідповідність основних макроекономічних пропорцій і характеристик і показників бюджету й бюджетної системи.

Значна частка непрямого оподаткування характеризує сучасний податковий потенціал України, у той же час наявним є непропорційний розподіл податків між сферами господарства. Це приводить до розриву між валовим внутрішнім продуктом і податковим потенціалом. Динаміка доходів консолідованого бюджету, у першу чергу податкових доходів бюджету не пов'язана з динамікою ВВП, а також не враховує вплив податкового навантаження на реальний сектор економіки, що підтверджує неефективність вітчизняної бюджетно-податкової політики. Вона вирішує завдання поточних фіскальних потреб і не орієнтована на довгострокову перспективу, стратегічне планування й можливості розширення фінансового забезпечення за рахунок розвитку реального сектора економіки.

Структурна деформація бюджетної системи країни.

Вітчизняна бюджетна система характеризується централізацією податкового потенціалу країни у державному бюджеті. Це формує механізм централізованого управління й позбавляє самостійності більшість територіальних утворень нашої країни. Зростання податкових доходів державного бюджету не підтримується ростом основних макроекономічних показників відповідних областей, що відбивається на їх реальному економічному розвитку й деформації всієї бюджетної системи. Це приводить до ще більшого вповільнення їхнього розвитку.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах забезпечення економічної, особливо її важливої складової - фінансової безпеки України важко переоцінити. Аналіз основних тенденцій і загроз в області фінансових інститутів дозволяє виділити наступні напрямки стратегічних цілей розвитку: використання інструментів регулювання, що відповідають новим цілям економічного розвитку; підвищення ефективності фінансового регулювання, спрямованого на облік змін зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку; подолання диспропорцій економічного розвитку, що сприяє стійкості економічного росту; довгострокова політика росту заощаджень і інвестицій; збалансованість бюджетної системи й бюджетної стратегії; підвищення податкової дисципліни, врахування бюджетної безпеки при введенні змін у податкове законодавство.

Рішення наведених проблем є довгостроковим процесом, але вкрай необхідним в умовах посилення нестійкості світової економічної кон'юнктури.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Верховної Ради України Закон України Про основи національної безпеки України від 19.06.2003 № 964-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України Наказ «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 №60. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
3. Белопольский М. Г. Национальная экономическая безопасность в Украине / Белопольский М.Г., Киселев В.Д. // Научные труды Донецкого государственного тех. университета. – 2002. – № 46. – С.50-55.
4. Офіційний сайт Верховної Ради України Конституція України закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Олейников Е.А. Экономическая безопасность (теория и практика): учебник / Е.А. Олейников. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.
6. Пендюра М.М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / М.М. Пендюра. – К., 2005. – 212 с.
7. Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика / И.Я. Богданов. – М.: ИСПИ РАН, 2001. – 348 с.
8. Пастернак-Таранушенко Г.А. Экономическая безопасность держави. Статика процесу забезпечення / Г. Пастернак-Таранушенко; за ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
9. Илларионов А.Н. Критерии экономической безопасности / А. И. Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – №10. – С.35-58.
10. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк. – К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. – 48 с.
11. Афонцев С.А. Дискуссионные проблемы концепции национальной экономической безопасности / С.А. Афонцев // Россия XXI. - 2001. - №2. - С.38.

Рецензент: д.е.н., професор Поклонський Ф.Ю.